

משתיקה, "איזון" ו"הכלה" לחינוך הומניסטי

החזרה לבית הספר מלווה השנה בחששות כבדים. מאז סיום שנת הלימודים הרבה מים ודם זרמו ברחובות הערים והכפרים ומילאו את התהומות המתרחבים בין אנשים שחולקים כיתות, חדרי מורים, מגרשי ספורט ומסדרונות בבית הספר. איך יתכנסו שוב מורות לחנך ביחד כשתמונת המציאות שלהן שונה בתכלית? איך ישתפו בחוויות הקיץ בימי ההיערכות מורות שמחו נגד פוגרומים בכפרים פלסטיניים עם מורות שראו בהם "הגנה עצמית" בעקבות פיגועים? איך מורים החרדים מדיקטטורה בהתהוות יתכננו שיעורי חינוך עם מורים שרואים בהפיכה המשטרית ביטוי ל"משילות"? איך מורים ששייכים לציבור מפגינים אותם כינה שר החינוך "טרוריסטים" ילמדו יחד עם מורים שתומכים בטרור יהודי? איך יתכננו יחד את טקס הזיכרון לרצח רבין מורים שרואים בחברי הממשלה מסיתים לרצח עם מורים שתומכים בשחרור הרוצח?

למאבק בהתנתקות התגייסו לא רק אקטיביסטים אד הוק ותנועות שקמו לרגל

האירוע אלא סקטור שלם, ובחוד החנית שלו עמדו תנועות נוער ותלמידי בתי

ספר.

עם התגלעות המשבר החריף בשנה שעברה פנו רבים, כפיתרון זמין ומוכר לקיטוב בבתי הספר, למשוואת ה"כאבים" - בין כאבם של המוחים נגד התפרקות הדמוקרטיה לכאב ההוא, בהתנתקות. כך, בבתי ספר שבהם הצוות היה נתון במחלוקת הפוליטית, מורות שהתנגדו למחאה נגד ההפיכה יכלו להזכיר לתלמידיהם את כאב ההתנתקות, והמציאות קיבלה נופך של סימטריה: בעד ונגד ההפיכה, בעד ונגד ההתנתקות, כאב מול כאב. הסימטריה הבעייתית הזו, שנטמעה בשיח הציבורי והפכה לקנה מידה קבוע להערכת פעולות המחאה ויחס הרשויות כלפיהן, גם מחזיקה בתוכה גרעין של אמת מוסכמת: היא מניחה

שהדמוקרטיה היא עבור המוחים היום מה ששלטון יהודי על כל חלקי ארץ ישראל היא עבור המוחים דאז והנוקמים היום: ערך מקודש.

חינוך ומאבק

ההשוואה בין היחס של כואבי התפרקות הדמוקרטיה לכואבי פירוקן של התנחלויות, יכולה להאיר את הפער בין המאבקים, אז והיום, ואת ביטויים בשדה החינוכי. בשונה מן המאבק היום, למאבק בהתנתקות התגייסו לא רק אקטיביסטים אד הוק ותנועות שקמו לרגל האירוע אלא סקטור שלם, ובחוד החנית שלו עמדו תנועות נוער ותלמידי בתי ספר. בתי ספר של הימין הדתי לא גרסו שדעתם של המורים היא עניינם הפרטי, ולא התמודדו עם ההתנגדות למהלך על ידי התהדרות בנייטרליות, או על ידי ארגון פאנלים מאוזנים של מומחים בעד ונגד המהלך. הם התנגדו על ידי הוצאת אוטובוסים להפגנות. הם פעלו כך כי הם לא יצרו הפרדה בין הערכים שלהם - קדושת ארץ ישראל ויישובה - לבין ההשתמעות הפוליטית שלהם. מחויבות לערכים, בהגיון הזה, היא מחויבות לדרך פוליטית שהיא גם דרך דתית והיא מתבטאת מאליה באורח החיים ברמה הקהילתית, המשפחתית והאישית.

בתי הספר הממלכתיים שעל קירותיהם תלויה מגילת העצמאות, שבהם לומדים תלמידים על עקרון הפרדת הרשויות ועל מהו פשיזם, יכולים היו, לכאורה, גם לחבר בין חינוך לערכים מקודשים לבין השתתפות אקטיבית ומאורגנת במחאה.

פה נעוצה אחת הסיבות שבגללן אין סימטריה בין בתי הספר של הימין הדתי לבין בתי הספר הליברליים. בתי הספר הממלכתיים שעל קירותיהם תלויה מגילת העצמאות, שבהם לומדים תלמידים על עקרון הפרדת הרשויות ועל מהו פשיזם, יכולים היו, לכאורה, גם לחבר בין חינוך לערכים מקודשים לבין השתתפות אקטיבית ומאורגנת במחאה. מורי ומורות החינוך הממלכתי, שמטרתו, בין היתר, "לפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים" (חוק חינוך ממלכתי, 2.2), יכולות היו לומר שיש לצאת למאבק לנוכח מדיניות שרומסת את כל מה שתלמידים אמורים לפתח כלפיו "יחס של כבוד"; שהמבחן לחינוך בדמוקרטיה טמון בנכונות להילחם ולהגן עליה מפני דיקטטורה.

אלא שכפי שמוסדות חינוך ליברליים - דתיים, משלבים או חילוניים - לא יכלו לדבר בקול צלול על כל מה שלא היה כאן דמוקרטי מלכתחילה, כך הם גם לא יכלו לעמוד כעת מול התפרקותה של הדמוקרטיה בישראל. בניגוד לבתי הספר שהתנגדו כאיש אחד להתנתקות, ובניגוד לאולפנות ולישיבות התיכונים המשתתפות באופן מאורגן מדי שנה במפגן האדנות של מצעד הדגלים בירושלים, בתי הספר הליברליים, גם אלו שמובלים על ידי אנשי חינוך שמחזיקים בתפיסת עולם הומניסטית ודמוקרטית, הם הטרוגניים הרבה יותר מאלו של הימין הדתי. במשבר הנוכחי, ההטרוגניות היתה לא רק עובדה אלא במידה רבה הערך היחיד שעליו הצליחו בתי ספר ליברליים להצהיר ולהסכים עליו לנוכח ההפיכה. "הכלת מגוון זהויות" - ולא מאבק על זהותו ועל ערכיו של בית הספר כמוסד וכמכלול - נתנה אמנם לגיטימציה למחאת מורים כפרטים אבל לא למחאה מאורגנת, למעט מקרים בודדים. כפי שהוכיח הימין הדתי - זהות במציאות הישראלית היא גם אידיאולוגיה, ועל כן הכלת מגוון זהויות נעשתה זהה להכלת מגוון ערכים, אידיאולוגיות ורעיונות.

הכלה, נייטרליות ושתיקה

האם זה אפשרי? האם אפשר באמת לחנך בלי להתחייב לערך, אידיאולוגיה ורעיון אלא רק "להכיל" מגוון? הכלת מגוון ערכים ואידיאולוגיות - במובן של קבלת כל אידיאולוגיה כאפשרית וכשווה בערכה - מתאפשרת במחיר ניתוק מלאכותי בין הערכים לבין המציאות הפוליטית; לחילופין - תיאורטית - היא יכולה להתקיים על ידי שמירה מתמדת על דיון ער וביקורתי.

בפועל, ההטרוגניות בערך וריבוי הקולות, יחד עם החשש מכניסה לקונפליקטים פנימיים, מתורגמים לא לדיון ער - אלא לשתיקה רועמת. כך, אפילו מוסדות חינוך אשר בהקשרים מסוימים הביעו עמדה ליברלית ברורה (למשל, בהקשר מגדרי), שואפים לשמור על נייטרליות בכל הנוגע להקשר הישראלי-פלסטיני.

אלא שגם נייטרליות איננה אפשרית. חינוך הוא פוליטי מטבעו ומסרים פוליטיים מועברים לא רק דרך הצהרות מפורשות ובדיונים "על פוליטיקה". בניגוד לטענה הנפוצה, "אצלנו אין פוליטיקה", ובניגוד להנחה המובלעת בהנחיית משרד החינוך, לפיה מותר להכניס לבית הספר גורמים פוליטיים כל עוד מוצגות בפני התלמידים מגוון עמדות ודעות, תודעה פוליטית מעוצבת בעיקר באופנים עקיפים ולא דווקא בדרכים מילוליות. חינוך פוליטי מושרש בין היתר גם בשתיקות והימנעויות, בשאיפה לאיזון, ובמה שמחלחל אל תוך ואקום ערכי-פוליטי.

שתיקה - ובמיוחד שתיקה עקבית, מתמשכת ושיתטית - מסמנת לתלמידים מה קיים ומה איננו קיים, מה בעל ערך ומה זניח, מותו של מי ראוי לצער ושל מי איננו נספר, אלו אירועים גורמים לטלטלה ואלו אינם שווים אזכור, אלו מקומות קיימים על המפה ואלו אינם. ההלם שחשו יהודים רבים בארץ מהפוגרום בחווארה, ומאלו שבאו אחריו, נובע בין היתר מן השתיקה הציבורית המתמשכת, גם של מערכת החינוך, לגבי כל הפוגרומים שקדמו לו וההקשר הרחב המתמשך שבתוכו הם התרחשו.

קיצוניים משני הצדדים?

גם איזון הוא אמירה פוליטית מהדהדת: יותר משהוא משקף מציאות קיימת, הוא משרטט מפה פוליטית נבחרת ובכך מעצב תודעה ומייצר מציאות. לאיזונים שנעשו דווקא על ידי בתי ספר שרצו לעסוק בקונפליקטים היה תפקיד נכבד בקיבוע התפיסה של "קיצוניים משני הצדדים". מורות ומורים שביקשו לפתוח בפני התלמידים סוגיות פוליטיות, או שביקשו שלא לשתוק ולספק לתלמידיהם הצצה אל השליטה הצבאית על הפלסטינים בחברון, למשל, עשו זאת לא פעם בחסות האיזון: מפגש עם נציג "שוברים שתיקה" אוזן במפגש עם איש היישוב היהודי בחברון, וכך ניתן היה לנטרל ביקורת של מורים, הורים ותלמידים: הנה, שמענו את שני הצדדים (היהודיים). במסגור הזה, מאבק בהפרת זכויות אדם מוצג לא כמימוש מטרת החינוך הממלכתי, אלא כדעה אחת, אפשרית (ופחות אטקרטיבית) בתוך הסימטריה הקדושה - בין דמוקרטיה לעליונות יהודית.

בחינוך אין ואקום, וכפי ש"האיזון הקדוש" יצר נזק מסוג אחד, הא-פוליטיות המדומיינת יצרה נזק מסוג נוסף כשפערה חלל שלתוכו נוצק תוכן פוליטי אחר. המאבק בהתנתקות אמנם כשל אך סיפק הון פוליטי אדיר למאבק הנוכחי בעד מדיניות הממשלה.

בזמן שהחינוך הליברלי הקפיד לגעת במפורש בנושאים פוליטיים רק בהקשר של "מגוון עמדות ודעות", תפיסת העליונות היהודית והזיהוי הרה האסון בין יהדות לגזענות קנתה לה בתוכו אחיזה עמוקה... כאשר החינוך הליברלי נמנע מביקורת על פגיעה בחיי אדם בשם "ריבוי קולות", הוא נירמל דה הומניזציה.

למעשה עוד קודם, מאז הסכמי אוסלו ושיחות קמפ דייוויד, הנחישות הממוקדת של תנועת הימין הדתי אל המיינסטרים הישראלי מצד אחד, והעמימות - או האדישות - האידיאולוגית שאפיינה את החינוך הממלכתי מצד שני, פתחו את הדלת לרווחה בפני מגמות לאומניות-משיחיות בדמותן כ"ערכים" וכ"זהות יהודית". ניתן למצוא דוגמא מובהקת לכך בסיוור בתי ספר במרחבים תיירותיים שעוצבו טריטוריאלי וסימבולית על ידי גופים כמו עמותת אלע"ד, הפועלת מזה עשורים לייחד את מזרח ירושלים. האידיאולוגיה והפרקטיקה של ייחוד סילואן מובלעות בכל היבט - גלוי או סמוי - של הגן הלאומי עיר דוד שמופעל בידי העמותה ושל הסיפור המסופר בו: בשבילים המובילים מן השרידים הארכיאולוגיים לבתי המתנחלים המסומנים יחד בלוגו של אלע"ד, במפות המציגות את עיר דוד שבסילואן כפסטורליה תנ"כית בעברית ואנגלית בלבד, בגבולות המתרחבים של עיר דוד על חשבון תושבי סילואן, בדימויי בית המקדש (הראשון? השני? השלישי?) המלווים את עיר דוד ואת המרחב התיירותי כולו. התלמידים שמגיעים לסיור "לא פוליטי" בעיר דוד במסגרת שיעורי תנ"ך או של"ח, לא בהכרח יזכרו מה כתוב בכתובת השילוח, אבל תפיסת העליונות היהודית והבעלות על המרחב המוטבעת בתוך סילואן תחלחל עמוק אל תודעת המקום שלהם. על הטיולים

הללו, שספוגים מכף רגל עד ראש במסרים פוליטיים סמויים, לא חלה החובה להציג "מגוון עמדות ודעות". זו חלה רק על מי שיבקשו לדון בעיר דוד-סילואן כסוגיה פוליטית.

כך, בזמן שהחינוך הליברלי הקפיד לגעת במפורש בנושאים פוליטיים רק בהקשר של "מגוון עמדות ודעות", תפיסת העליונות היהודית והזיהוי הרה האסון בין יהדות לגזענות קנתה לה בתוכו אחיזה עמוקה. כאשר החינוך הליברלי נמנע מלבטל ביקורתית, הוא הפך עובדות בשטח מסלע מחלוקת לקונצנזוס; כשאליונות ממסדית נדחקה מחוץ לטווח הראייה והדיון הכיתתי, קיומה נעשה ל"דעה" שדורשת איזון; כאשר החינוך הליברלי נמנע מביקורת על פגיעה בחיי אדם בשם "ריבוי קולות", הוא נירמל דה הומניזציה.

בסופו של יום, הפלורליזם קבר את ההומניזם.

עכשיו, כשהבולדוזר האידיאולוגי של הלאומנות המשיחית בדמותה הכהניסטית מכלה כל חלקה טובה ושולט בכיפה, ברור שעמידה מולו חמושים בפלורליזם, הכלה, הימנעות מ"שיח מפלג", או שאיפה ל"איזון", לא תבלום אותו אלא תסמן לו להתקדם ולדרוס. במציאות הזו, גם כלי החינוך הפוליטי - דיון בסוגיות קונפליקטואליות בכיתה ופיתוח חשיבה ביקורתית - הם מרכיב הכרחי אך לא מספיק. להעדפת העמדה הנייטרלית של המורה על פני אמירה חינוכית ואתית נגד דיקטטורה, תהיה רווח שולי אל מול הנזק שבנירמול הגזענות והתרת הדם על ידי הצגתם כעוד דעה במקהלת הקולות היפה.

אולי הגיעה השעה להפיח חיים חדשים ומחייבים במושג "חינוך הומניסטי" כחינוך אידיאולוגי. בניגוד למאבק על חינוך "ליברלי", "דמוקרטי", "פלורליסטי" או "ממלכתי" - מושגים שיכולים לשרת אידיאולוגיות הפוכות - חינוך הומניסטי **ברוח** **ההצעה המצורפת כאן** בנוי על עיקרון ערכי, אידיאולוגי, בהיר.

חינוך הומניסטי, שמהווה תשתית לחברה דמוקרטית, משמעותו חינוך לקיום המושתת על ראיית בני האדם כשווים וחופשיים, על עניין בשלומם של כל בני האדם - במעגל הקרוב והרחוק - ועל הבטחת זכויותיהם. העמדת ההומניזם - הדתי או החילוני - כבסיס ערכי, בבתי ספר ממגזרים שונים ומתוך תפיסות עולם מגוונות, ולא דווקא על פי קווי השבר הסקטוריאליים הקיימים - יכולה לעגן את ההכרעות החינוכיות-פוליטיות הקשות שעוד נידרש אליהם בקרקע מוצקה שלא רק מאפשרת אלא מחייבת את החיבור בין הערכי לפוליטי.

ניסוח מחדש של נקודת מוצא ערכית-פוליטית בהקשר החינוכי נראה כחזון רחוק במציאות של הסלמה יומיומית, של חדרי-מורים שסועים, כיתות גדולות מדי, ובמציאות של מחסור קריטי במורות ובמורים. אבל אולי שרטוט קשר אפשרי בין חינוך לשינוי פוליטי יצור סיכוי לנתב את הייאוש לתקווה, ואת המאבק לעשייה חינוכית.

ד"ר חוה שורץ היא מורת דרך ומורה לתולדות האמנות בתיכון "אדם" בירושלים, במכון כרם להכשרת מורים לחינוך הומניסטי יהודי ובמרכז מלטון לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית.

רוצה לקבל עדכונים על טורים חדשים בישרי?

להצטרפות לעדכון יומי בקבוצת הווטסאפ השקטה שלנו, לחצו כאן.

להצטרפות לרשימת תפוצה לעדכון שבועי בדוא"ל - כאן.